

ELORE (ISSN 1456-3010), vol. 15 – 2/2008.

Julkaisija: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.

[http://www.elore.fi/arkisto/2_08/hei2_08.pdf]

KIRJA-ARVIO:

KAKSI VÄITÖSKIRJAA

INKEROISTEN JA VATJALAISTEN USKONNOSTA

Sivonen, Mika 2007: ”Me inkerikot, vatjalaiset ja karjalaiset.” Uskonnollinen integrointi ja ortodoksisen vähemmistön identiteetin rakentuminen Ruotsin Inkerissä 1680–1702. Bibliotheca Historica 111. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 237 sivua, 21liitesivua.

Västriik, Ergo-Hart 2007: Vadjalaste ja isurite usundi kirjeldamine keskajast 20. sajandi esimese pooleni. Alliketekstid, representatsioonid ja tõlgendused. Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 9. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus. 223 sivua, 8 liitesivua.

Kati Heinonen

Viime vuonna ilmestyi inkeroisista ja vatjalaisista kaksi väitöskirjaa, jotka käsittelevät osin samoja lähteitä mutta rakentuvat oppialansa, rajauksensa ja lähestymiskulman sa kautta sangen eri tavoin. Virolainen folkloristi Ergo-Hart Västriik käy kirjassaan läpi ennen kaikkea julkaistua lähdeaineistoa sekä aikaisempia tutkimuksia keskiajalta 1900-luvulle ja pyrkii hahmottamaan, miten ryhmistä ja heidän uskonnostaan on eri aikakausina kirjoitettu. Suomalainen historioitsija Mika Sivonen tarkastelee 1600-luvun lopun ruotsalaislähteitä yrittäen hahmottaa niitä tapoja, joilla inkeroiset ja vatjalaiset itse identifioivat itsensä aikana, jona heidät haluttiin laskea suomalaisiksi ja käännyttää luterilaisuuteen.

VAIHTUVIEN TULKINTOJEN HISTORIAA

Västriikin teoksen nimi, suomeksi *Vatjalaisten ja inkeroisien uskonnon kuvaaminen keskiajalta 1900-luvun ensimmäiselle puoliskolle. Lähdetekstit, representaatiot ja tulkinnat*, kertoo

kattavasti, mistä kirjassa on kyse. Uskonnon ohella tulee käsiteltyä ryhmien historiaa laajemminkin, ja kirjoittaja käyttää laajasti julkaistua venäläistä, saksalaista, ruotsalaista ja suomalaista lähdemateriaalia sekä aiempaa tutkimusta.

Västrik liikkuu mielestäni taitavasti lähteidensä ehdoilla. Hän jaottelee aineistonsa kuuteen laajempaan kehykseen. Keskiaikaiset lähteet (maininnat kronikoissa ja kirkollisissa kirjeissä) saavat vähäisyydestään, katkelmallisuudesta ja tutkimuksellisesta symboliarvostaan johtuen melko perusteellisen käsittelyn. Etenkin vanhimmissa lähteissä vatjalaiset ja inkeroiset mainitaan usein pakanallisina (myöhemmissä lähteissä puolipakanallisina) toisina, ja kuvauksista on vaikea erottaa historiallisia tapahtumia yleisestä käännytysretoriikasta siihen liittyvine aiheilmineen. Lähteitä ovat hyvinkin eri tavoin käyttäneet monet itämerensuomalaisten kansojen uskontohistoriaa eri aikoina pohtineet tutkijat ja tulkinnat ovat väliin olleet ylimeneviä. Västrik tukeutuu myös arkeologian ja historian alojen nykytutkimukseen ja pohtii suomalaisten, virolaisten ja venäläisten erilaisia kirjoittajaposoitioita.

Ruotsin vallan aikaisissa lähteissä Västrik huomioi olennaisen muutoksen, joka on keskeinen myös Sivosen teoksessa: 1600-luvun alussa ryhmät esitettiin uskonsa perusteella venäläisiin kuuluvina, mutta vuosisadan lopulla heidät alettiin kielensä perusteella nähdä vasta äskettäin ortodokseiksi kääntyneinä suomalaisina. Ryhmät itse identifioivat itsensä vahvasti ortodokseiksi. Västrikin seuraava lähderyhmä koostuu ortodoksisen synodin oikeusprotokollista 1730-luvulta eteenpäin. Kirkollinen esivalta syytti yhteensä viiden Soikkolan alueen vatjalais-inkeroiskylän asukkaita puolipakanallisista menoista kristillisten juhlien yhteydessä ja tallensi näistä tarkkoja kuvauksia.

1700-luvun loppupuoliskolta eteenpäin alueen etniset ryhmät alkoivat puolestaan herättää kiinnostusta Pietarin seudun maantiedettä tutkivien venäläisten, saksalaisten ja suomalaisten oppineiden parissa. Tiedemiesten kirjoituksissa synkretistiset tavat esitetään lähinnä pakanallisina, ja kiinnostus kohdistuu mahdollisimman arkaaisina nähtyihin muotoihin. Erityisesti naisten tapoihin kiinnitettiin huomiota: Västrik arvioi tämän johtuneen toisaalta naisten vanhakantaisemmista ja etnisesti värittyneemmistä asuista, toisaalta heidän keskeisyydestään häihin ja kuolemaan liittyvien rituaalien yhteydessä.

1800-luvun suomalaisilla runonkerääjillä sama tendenssi jatkui, vaikka kiinnostuksen kohteena olivat lähinnä runotekstit. Matkakertomuksissa kuvattuja kohtaamisia värittävät Västrikin mukaan osapuolten erilaiset tulkintahorisontit: kerääjät tulkitsivat vatjalaisten ja inkeroisten tavat ortodoksisuuteen verhoutuneeksi pakanuudeksi, mutta paikalliset tulkitsivat runonkerääjien toimia ortodoksisen, kristillisen retoriikan kautta. Muutamia 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kerääjiä yhdistää kiinnostus nimenomaan uskonnollisiin perinteisiin. Maailmansotien välisen ajan kerääjistä vatjalainen Dmitri Tsvetkov oli kuitenkin ainoa, joka tulkitsi ortodoksisuuden selkeän positiivisena ja olennaisena osana tutkittavien identiteettiä, ei venäläistymistä edistävänä vääräoppisena uhkana. 1900-luvun myöhemmistä kerääjistä merkittävin oli virolainen Paul Ariste, jonka oli kiinnostunut sekä kielestä, uskomuksista että perinteestä. Hänen monet kenttäretkensä ja läheiset suhteensa kertojiin tuottivat laajan aineistokokoelman sekä sen taustoja valottavan päiväkirja-aineiston (Ariste 2005).

Itseäni tutkimuksessa viehätti laajan aikaperspektiivin rakentaminen ja pyrkimys sijoittaa kukin aiheeseen liittynyt teksti – aina nykytutkijoihin asti – huolella aikakautensa ja alueensa ideologiseen kontekstiin. Eri kirjoittajien eri aikoina eri suunnista luomat kuva asettavat toisensa terävään ristivalaistukseen, joissa myös pienten ryhmien identifioitumisen ja identifioimisen kysymykset pürtyvät selvinä näkyviin. Aiheesta kiinnostunutta ilahduttaa lähteiden laajahko siteeraaminen käänöksinä ja alkukielisen version esilletuominen alaviitteessä. Tuntuu siltä, että etenkin myöhempien aineistojen kohdalla olisi mahdollista viedä tutkimusta vielä pidemmälle ja laajentaa lähdepohjaa arkistolähteisiin, kuten on muutamissa kohdissa tehtykin. Kirjan kokonaisuus toimii kuitenkin niin hyvin, että on perusteltua jättää tämä muihin yhteyksiin.

USKONNOLLINEN, KIELELLINEN JA ETNINEN IDENTITEETTI

Mika Sivonen tarkastelee kirjassaan *”Me inkerikot, vatjalaiset ja karjalaiset.” Uskonnollinen integrointi ja ortodoksisen vähemmistön identiteetin rakentuminen Ruotsin Inkerissä 1680–1702* keskusvallan ja uskonnollisen vähemmistön välistä suhdetta ”identiteetin rakentumisen näkökulmasta” (s. 15). Lähteinään hän käyttää ensisijaisesti kihlakunnanoikeuksien renovoituja pöytäkirjoja, talonpoikien kuninkaalle ja kenraalikuvernöörille toimittamia valituskirjelmia, kuninkaan asettaman tutkintakomission raportteja, viranomaisten kirjeenvaihtoa sekä Narvan konsistorin päätöksiä. Vertailuaineistona toimivat ennen kaikkea Käkisalmen läänin vastaavista aineistosta tehdyt tutkimukset.

Ruotsin valloitettua Inkerin vuonna 1617 alueen ortodoksiväestölle eli venäläisille, inkeroisille ja vatjalaisille taattiin rauhansopimuksessa oikeus harjoittaa omaa uskontoaan. Uskontopolitiikka kuitenkin tiukentui vuosisadan loppupuolella, jolloin suomensukuisia kieliä puhuvien kyky ymmärtää venäjänkielisen ortodoksikirkon opetusta kyseenalaistettiin heidän puutteellisen venäjänntaitonsa perusteella ja heidät pyrittiin erilaisin pakkokeinoin liittämään luterilaiseen kirkkoon. Uuden, tarkoitushakuisen tulkinnan mukaan he olivat saapuneet Inkerinmaalle vastikään ja harhautuneet ortodoksikirkon piiriin. Painostus aiheutti monenlaisia kahnauksia viranomaisten ja paikallisten välillä, ja osa näistä tallentui virallisiin asiakirjoihin. Talonpojat yhdistivät voimiaan toimittaessaan valituskirjelmia kuninkaalle Tukholmaan aikakauden yleisen tavan mukaisesti. Näissä kirjeissä näkyy heidän identifioitumisensa toisaalta venäläisyyteen uskonnon kautta, toisaalta omiin kieliinsä ja paikalliskulttuureihinsa omien etnonyymiensä käytön kautta – ja samalla he korostivat myös nöyrää alamaisuuttaan Ruotsin kuninkaalle. Kahnaus päättyi lopulta huomautusten vaihtoon Ruotsin kuninkaan ja Venäjän tsaarin välillä. Lopullisen päätöksensä käännytyskonflikti sai vuonna 1712 Inkerinmaan päätyessä jälleen Venäjän hallintaan.

Kirja rakentuu johdannon ja loppupäätelmien välillä viiteen osaan. Näistä kolme ensimmäistä ovat laajoja analyyseja eritasoisista konflikteista ja käsittelevät osin päällekkäisiäkin teemoja nostaten yksittäistapausten eri puolia esille. Talonpoikien reaktioita esivallan toimiin rekonstruoidaan ja tulkitaan tässä identiteettiin sidoksissa olevina tekoina. Neljäs osio avaa hienolla tavalla ortodoksipappien erilaisia rooleja

käännötyksiistoissa yksittäisten pappien toiminnan kautta. Viimeisessä osiossa lähteiden rajallisuus tulee vahvimpana vastaan: virallisiin asiakirjoihin liittyviä tapauksia ryhmien välisistä konflikteista, rakkaus- ja palkollissuhteista ei löydy kovin paljon, vaikka tapaukset ovatkin kiehtovia. Aineiston kokonaisuus ja vertailu Käkisalmen läänistä saatuihin tuloksiin näyttävät kuitenkin, että paikallistason vihanpitoa ei uskonnollisten ryhmien välillä tunnu olleen.

Itseäni ilahdutti kirjassa eniten laajan lähdeaineiston läpikäynnin tuottaman kokonaiskuvan sekä tarkemmin aineistoon tallentuneiden mielenkiintoisten tapausten tarkemman analyysin yhdistäminen. Kestävintä tutkimuksessa tuntuu olevan juuri näin tuotettu tieto. Keskeiseksi nostettu identiteettien rakentumisen analyysi on, kuten kirjoittaja toteaa, lähteiden luonteen vuoksi osin ongelmallista. Niinpä monet havainnot ovat perusteltuja ja tukevia, mutta argumentointi on paikoin huteraa. Vaikka kuvateksti ei olekaan keskeinen osa tutkimusta, en onnistu näkemään, miten ”oman uskonnollisen vakaumuksen järkähtämättömyys” kuvastuu Narvan superintendentti Johan Gezelius nuoremman katseesta (s. 34). Valitusmatkat kuninkaalle eivät mielestäni myöskään kovin luonnostaan rinnastu pyhiinvaelluksiin (s. 54). Teoksen rakenne tuntuu paikoin sekavalta: samat lähteet ja tapahtumat toistuvat eri teemojen yhteydessä, mutta kokonaiskuvaa tapausten määrästä ja laadusta on välillä vaikea saada. Luulen, että tutkimuksen rakennetta ja retorista ilmiä vielä vähän pidemmälle työstämällä nämä ongelmat olisi vältetty.

Inkerin alkuperäiskielten ja suomen samankaltaisuuden arvioinnin kohdalla Sivonen joutuu nähdäkseen paikoin harhateille. Kielitieteilijöiden jaotteluihin hän viittaa, mutta epäilee niiden käyttökelpoisuutta omien lähteidensä varhemmuuden tähden (s. 43). Pääasiallisesta lähteestä riippuen tekstissä käytetyt nimitykset saattavat vaihdella, esimerkiksi taulukossa 1 vatjalaiset ja inkeroiset on nimetty suomenkielisiksi ortodokseiksi (s. 42; ks. myös esim. s. 44), vaikka kyseessä ovat nykymääritelmien mukaan erilliset kielet ja vatjan kieli on tosiasiaa lähempänä viroa kuin suomea. Juuri suomen, inkeroisen ja vatjan paikoin liian läheinen rinnastaminen tuntuu paikoin ongelmalliselta (esim. s. 202). Vielä 1950-luvulla useat Länsi-Inkerin inkeroiset kertoivat Aristelle (2005, 69), että suomen ja viron kieli olivat heidän näkökulmastaan yhtä kaukana heidän omasta kielestään, vaikka monet niitä tuolloin ymmärsivät tai puhuivatkin. Sivonen kyllä korostaa kielten merkitystä paikallistasolla ideologisesti latautumattomana kommunikaation välineenä ja mainitsee sekä monisyisten vuorovaikutusten että ymmärrysongelmien mahdollisuudet (esim. 74). Loppuluvussa kielin liittyvien termien käyttö on korrektiä eivätkä edeltävät ongelmat vaikuta loppupäätelmiin.

Sivonen problematisoi etnisyyden käsitettä monesta suunnasta (ks. s. 63–69, 216–221). 1800–1900-lukujen kulttuurin tutkijan näkökulmasta perinpohjaisempi tutustuminen alueen uudempaan etnografiaan olisi silti voinut auttaa yleiskuvan hahmottamisessa – vaikka toisaalta täytyy myöntää, että mitään yksittäistä kattavaa tutkimusta ei aiheesta toistaiseksi ole. Uudemmissa arkistoaineistoissa kuitenkin näkyy, kuinka ihmiset saattavat olla hyvin tietoisia pienistäkin eroista ja samankaltaisuuksista eri uskontokuntiin ja etnisyyksiin kuuluvien tai ainoastaan eri kylissä asuvien ihmisten välillä niin aineellisen kulttuurin, kielen kuin runojenkin suhteen (esim. Ariste 2005,

64, 66, 69, 82–81; SKS KRA Alava VI A 340, 394–398, 878, 1282–3; VII A 106; VII B s. 7, 31, 51, 104, 112, 181–189). 1600-luvun aineistojen pohjalta tällaista paikallisten erottelun tasojen moninaisuutta, yksityiskohtaisuutta ja toisaalta liukuvuutta on mahdotonta tavoittaa.

Venäläisten lähteiden tai myöhempien suomalaiskerääjien tuottaman aineiston tuntemus olisi myös auttanut joidenkin yksityiskohtien tulkinnassa. Maininta ”inkeriläisestä uskonnosta” (”Ingriska Religionen” korostetusti isoilla kirjaimilla kirjoitettuna) Pärspään kylässä vuonna 1693 (s. 62) ei välttämättä tarkoita ortodoksisuutta vaan voi viitata yhtä lailla myös omaan esikristillisiä piirteitä sisältävään uskoon. Esimerkiksi Västrikin esittelemät 1500-luvun venäläislähteet puhuvat nimenomaan paikallisten omien uskonnollisten auktoriteettien vallan vähentämisestä ja pyhien paikkojen hävittämisestä, ja Juho Lukkariselle (MV Lukkarinen 7:64) osoitettiin Kattilan kylän takamailla vielä vuonna 1910 tietyn kiven vierus muistitiedon mukaisena ”inkeroisten viimeisen oman,” pakanallisen papin vanhana hautapaikkana. Toisaalta yhden aikaperspektiivin ja lähdekorpuksen tarkastelu on täysin perusteltua ja auttaa välttämään kohtuuttomia rinnastuksia. Sivosen väitöskirja avaa 1600-luvun lähteitä paitsi esivallan ja paikallisten välisten prosessien, myös etnisyyden ja identiteetin käsitteiden kannalta.

AJALLISIA JATKUMOITA

Erilaisilla aika- ja aineistorajauksilla on hyvät ja huonot puolensa. Ergo-Hart Västrikin kirjassa laaja aikaperspektiivi auttaa hahmottamaan suuria kehityskaaria, lähteiden kontekstisidonnaisuutta ja tiettyjen piirteiden toistuvuutta halki vuosisatojen. Uudemman ja tiheimmän 1900-luvun aineiston hallinta ja omakohtainen kenttätyö alueella auttavat suhteuttamaan vanhempienkin lähteiden tietoja. Toisaalta tulee tunne siitä, että tutkijalla on vielä runsaasti jatkomahdollisuuksia aineistojensa parissa. Mika Sivosen kirjassa ilahduttaa rajatun aikakauden laaja alkuperäislähteiden tulkinta: 1600-luvun tilanteesta muodostuu luonnollisesti rikkaampi ja monisyisempi kuva kuin Västrikin suppeammassa käsittelyssä, vaikka päälinjat ovat samankaltaisia. Vanhoja tuomiokirjoja toistaiseksi karttavan folkloristin näkökulmasta olisi mukavaa, jos lähteitä olisi Sivosen teoksessa referoitu ja kuvattu vielä enemmän: nytkin joukosta löytyy esimerkiksi hurmaavan monitulkintainen, ensimmäinen tiedossani oleva kuvaus inkeriläisestä laulamisesta (s. 56).

Kumpikin kirja toteuttaa kauniisti tehtävänantonsa ja avaa siinä sivussa laajoja, osin hankalasti tavoitettavia aineistoja. Vaikka suoria yhtäläisyysmerkkejä ei voi vuosisatojen välille vetää, toistuvat tietyt piirteet eri aikojen aineistoissa yllättävilläkin tavoilla. 1600-luvun luterilaisten kirkonmiesten arviot inkeröiden ja vatjalaisten sie-lullisesta tilasta muistuttavat paikoin kovasti monien 1800-luvun suomalaiskerääjien näkemyksiä. Jo 1600-luvulla inkeröiset ja vatjalaiset ilmeisen suurelta osin määrittivät itsensä ortodokseiksi, vaikka monien yhtä lailla ortodoksien kuin luterilaistenkaan kirkonmiesten mielestä he eivät hallinneet uskontonsa perusteita tai suhtautuivat siihen pinnallisesti. Keskiajalta 1900-luvulle asti löytyy kuvauksia tietyistä tavoista,

kuten juhlaoluen pyhittämisestä ja praasnikka-juhliin liittyvistä eläinuhreista sekä puille uhraamisesta, jotka eivät kuuluneet ortodoksisen kirkon viralliseen perinteeseen mutta yhdistyivät kansan parissa kirkollisiin juhliin. Ortodoksiryhmät määrittivät itseään yhtäältä omilla etnisillä tai kieleen liittyvillä nimityksillään, toisaalta uskonnon kautta venäläisiksi ja tipahtivat viranomaisten luokittelussa eräänlaiseen ”kulttuuriseen välitilaan” (Sivonen, s. 192). Samaan tapaan 1900-luvun alun inkeriset määrittivät kieltään omilla nimityksillään mutta hahmottivat itsensä uskonnon kautta venäläisinä. Vielä 1980-luvulla Soikkolasta Suomeen päätynyt Paula Hakulinen (ent. Pelageja Afanasjeva Kuzmina) muisteli, kuinka luterilaiset halveksivat inkeroisia ryssinä ja venäläiset puolestaan *tshbnina*, suomalaisina (Hakamies 1990, 97–100).

LÄHTEET

Tutkimusaineistot

Museoviraston kansatieteellinen kuva-arkisto (MV).

– MV 7:64. ”Kirkonkivi? Kattilan takalistolla” vuonna 1910. Kuvaaja: Juho Lukkarinen.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto (SKS KRA).

– Vihtori Alavan kerääjäsidokset VI ja VII Länsi-Inkeristä vuosilta 1891 ja 1892.

Kirjallisuus

ARISTE, PAUL 2005: *Vadja päevikud 1942–1980*. Toim. Ergo-Hart Västriik. Litteraria 22. Eesti kultuuriloo allikmaterjale. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

HAKAMIES, PEKKA 1990: ”Soikkulassa” ja Suomessa. – Nevalainen, Pekka & Sihvo, Hannes (toim.): *Dokumentteja Inkerinmaalta*. Studia Carelia Humanistica II. Joensuu: Universitas Joensuensis.

Filosofian maisteri Kati Heinonen on helsinkiläinen folkloristiikan jatko-opiskelija.